

FORRADALOM ÉS LIBERALIZMUS¹

Janet Polasky

történész, tanszékvezető egyetemi tanár
University of New Hampshire, Durham

Az új nemzeteket a régi monarchiák alapjain a 18. századi forradalmak hozták létre. A forradalmi vezetők a populista demokrácia erői és az alkotmányos jog biztos uralmának bevezetése iránti igény közé szorultak. A forradalmakról szóló nemzeti történeti munkák nem törődve azokkal a népmozgalmakkal, amelyek megkérdőjelezték a modern köztársaságok alapjait jelentő alkotmányos kompromisszumokat, az említett két tényező közti feszültséget a minimálisra csökkentik. Az amerikaiak a konszenzusteremtő alapító atyákat ünneplik, míg a franciák 1789 kétszáz éves évfordulójáról megemlékezve 1793-at észrevétlenül hagyják elszáradni. Az efféle történések a kormányzó forradalmárok első nemzedékére összpontosítanak, amely a vagyonnal rendelkező polgárok egyetértésében gyökerező intézmények felállítása és az állampolgári jogok – az ügyvédek, a férfiakat és a fehéreket megillető jogokat ki akarták terjeszteni a szerelőkre, a nőkre és a feketékre – kiterjesztése között ingadozva az intézményes megoldást választották.

Amikor Tom Paine az első forradalmi nemzetet elindította a függetlenedés útján *Common Sense* című pamfletjével, kijelentette: „Hatalmunkban áll, hogy újratereptsük a világot!” (idézi Nash, 2005, 269.) Egy alkotmányíró New Hampshire-ből, ahol én is

¹ Fordította Scheibner Tamás

lakom, szembehelyezkedett a tanítással, miszerint a kiváltságos elitnek kell uralnia a köztársaságot éppúgy, ahogy a monarchiát. Azt vallotta: „Isten [...] minden embert a szomszédjával egyenlőnek teremtett, és voltaképpen megparancsolta nekik, hogy saját törvényeik szerint irányítsák közösségüket [...] a legjobban maguk az emberek tudják, hogy mit szeretnének, és mire van szükségük, ezért ők a legalkalmasabbak arra, hogy kormányozzák magukat. Sátorkészítők, cipészek és közönséges kereskedők fogalmazták meg Athén törvényeit.” (idézi Nash, 2005, 270.) Az egyszerű embernek, még akkor is, ha nem volt tulajdona, joga volt csatlakozni a politikai közösséghez, hogy a hangját hallassa. A jogi egyenlőség azonban nem törölte el a társadalmi különbségeket, mert ahogy az ifjú holland utazó, Gijsbert van Hogendorp megfigyelte, amikor az utcán jól öltözött, hintón érkező férfakkal kerül szembe, „a szegény ember készséggel lehúzódik” (idézi Shulte Nordholt, 1978, 126.).

Franciaországon átutazva az angol mezőgazdász, Arthur Young figyelmes lett arra, hogy „a kulcsszó az ország szélteben-hosszában az *egyenlőség*” (Young, 1995, 74). Az a lehetőség nyugtalanította, hogy amint a régóta nemesi uralom alatt lévő parasztok elérik az egyenlőséget, továbbmennének a nemesi címek és előjogok eltörlésének törvénybe

iktatásán, és felszámolnának minden társadalmi különbséget. 1791-ben már egy másik angol író, Helen Mary Williams azon örendezhetett, hogy Párizsban az arisztokratáknak „kötelező óvatosan hajtatniuk az utcákon: a lakosok életét végre értékelik valamire, és nem lehet a hintókban feszítő gazdagoknak lovaikkal a szegények lábára hágni oly szabadon, mint korábban” (Williams, 1792, 52). Kétségtelen, Párizs a holland regényíró, Betje Wolff 2440-ben játszódo utópiájában megrajzolt egalitáriánus társadalmát látszott mintázni, ahol kardforgató arisztokraták hintói helyett egyszerű öltözékű, hasznos munkájukra büszke matrózok és halászok sétálgatnak gondtalanul a rakparton (Wolff, 1978).

Egy Párizsban tartott jakobinus összejövetel elképzelt leírásában, amely a *Les Révolutions de Paris* című újságban jelent meg, az iparos Jacques arról számolt be, hogy ezerkétszáz-ezeröttszáz személyt látott heti három vagy négy alkalommal összegyűlni a Rue St. Honorén, a műhelyével szemközti utcán. Végül úgy döntött, hogy inkább bekapcsolódik az alkotmány elveiről szóló vitába, mint-hogy életét „a nemtörődomség árnyékában” töltsse. „Egyszerű szervezetű, szerény, a nép által látogatott klubok” alapítását sürgette, hogy a többi iparost és parasztot is kiműveljék, alkalmassá téve így magukat arra, hogy a reformokról ők is gondolkodjanak, ahelyett, hogy vakon elfogadják mindazt, amit a nemesek mondanak nekik (újraközli Censer – Hunt, 2001, 69.). Ezek a klubok, amelyeket a kormányzati intézményrendszerrel párhuzamosan állítottak fel, megkérdőjelezték azokat a korlátozásokat, amelyekhez a nemzeti kormányok intézményei a teljes állampolgári jog megítélését kötötték.

Néhány klub, mint a Cercle Social, nőket is beengedett. A holland emigráns, Etta Palm

d’Aelders felkapaszkodott a Palais Royale szónoki emelvényére, hogy a négyezer tagot számláló tömeget megszólítsa. Arra kérte őket, hogy a franciák ne csak a férfiak jogait védjék, hanem a nőket is. „Helyreállítottatok a férfiak létének méltóságát jogaik elismerésével” – kezdte, – hát akkor miért „hagyjátok, hogy a nők a tekintély önkénye alatt nyögjenek”? (d’Aelders, 1979, 75.) D’Aelders „minden egyes személyt [...] nemre való tekintet nélkül” arra kért, hogy „a jogegyenlőséget nemi diszkrimináció nélkül” ismerje el (d’Aelders, 1979, 75–76). Kijelentve, hogy a francia nők „égnék a vágytól, hogy megmutassák egész Európának [...] ők lesznek minden polgári erény mintaképei”, d’Aelders megalapította az első női klubot Párizsban, a Confédération des Amis de la Vérité, vagyis az Igazság Barátainak Szövetségét (d’Aelders, 1979, 71.). Kitűzték maguk elé, hogy helyrehozzák „személyes áldozatvállalásukon keresztül azokat a kíméletlen egyenlőtlenségeket, amelyek bekúsznak a legjobb kormányba is” (Kates, 1990, 173.). Miután a jakobinusok bezáratták a női klubokat, d’Aelders az ellen a forradalmi kormány ellen tüntetett, amelyik „Amerikában a rabszolgák felszabadítását kívánja, de fenntartja a férj zsarnokságát” (d’Aelders 1979, 344.).

Franciaországban nem, ám Nagy-Britanniában a népszerű klubok valóban tüntettek a rabszolga-kereskedelem eltörléséért, ahogy a brit választójog kiszélesítéséért is. A Piccadillyn dolgozó skót cipész, Thomas Hardyt nyolc londoni kereskedővel hozta össze a sors a Fleet Streeti Bell Tavernben, 1792 márciusában. Hardy később így idézte fel az eseményt visszaemlékezéseiben: „Befejezték az aznapi munkát, és a megbeszélés szerint ott találkoztak. Miután elfogyasztották szokásos, sajtos kenyérből és barna sörből álló vacsorájukat,

majd pipájukat szívva megtárgyalták a kemény időket, és hogy milyen drága minden, ami az élethez kell, s e fölött többi polgártársukkal egyetemben igen sajnálkoztak, hozzáláttak a munkához, amiért összegyűltek, ez pedig az országgyűlési reform volt, egy fontos téma, amelyet ilyen osztálybeli embereknek latolgatni, fontolgatni kell” (Hardy, 1832, 13.). A London Corresponding Society dolgozói félreérthetetlenül azonosították ügyüket a joгаiktól megfosztott és kisémmizett fekete rabszolgáékval. A rabszolgaság eltörlését követelő és a cukor bojkottjára buzdító petíciókat köröztetve felszabadított rabszolgákkal dolgoztak együtt, mint amilyen Equiano Olaudah is volt. Magukévá téve a *szolgaság* terminust mint brit dolgozók, azzal írták le saját helyzetüket.

A londoni bizottság az ipari területekre is elért, beleértve a birminghami, manchesteri, norwichi és stockporti társaságokat, abban a reményben, hogy a „nagy és tiszteletet érdemlő iparvárosok” politikai ébredése, miként azt John Horne Tooke kifejtette, majd kiegyenlíti „a vidéki arisztokrácia érdekeit”, amely régóta meghatározta a brit politikát. Megfogadták, hogy egy egész Európán és Amerikán átívelő klubmozgalmat szerveznek, amely minden embert egyesíteni fog egy hatalmas demokráciában.

Genfben, ahol már évtizedek óta folytak a választójogot az 1500 genfi polgárnak biztosító, s a többi 26 000 lakostól a polgárjogot megtagadó alkotmányt megkérdőjelező politikai viták, 1782-ben kitört a forradalom. Noha a februári felkelés meggyőzte a genfi kormányzatot, hogy polgárjogot biztosítson a város szülőtteinek, 1782. július 2-án francia csapatok sardíniai és berni támogatással ultimátumot intéztek Genfhez: vagy visszaállítják a forradalom előtti oligarchikus rendet,

vagy lekaszabolnak mindenkit. A franciák lefegyverezték a polgárőrséget, eltörölték a forradalmi határozatokat, és megemelték az adókat, hogy a megszállás költségeit enyhítsék. Az ifjú francia Ivernois, aki épp hogy visszatért Párizsba és Bernbe vezető lobbikörútjáról, kiszámította, hogy a francia minisztérium ugyanannyit szentelt a genfi demokrácia elnyomására, mint amennyivel annak amerikai bevezetését támogatta. Ivernois megfigyelése szerint a frissen választójogot kapott genfi polgárok azért küzdöttek, hogy a várost olyan helyé tegyék, ahol „felvilágosult, hasznos és erényes embereket nevelnek”, ám jóslata szerint az egykor virágzó köztársaság a keményen dolgozó, de a várost elhagyó iparosok nélkül nem lehet más, mint „a szolgaság tömlőce, és néhány dúsgazdag és aljas ember udvartartása” (D’Ivernois, 1784, xiii.). Jean Jacques Brissot pedig azon kesergett, hogy mekkora távolság választja el a lemani tavat Philadelphiától, és a genfi köztársaságra méltatlannak nyilvánította az arisztokratikus Európát, amely nem mert forradalomról álmodni.

1791 tavaszán nyolcvan polgár, akik a francia jakobinusok után az Alkotmány Barátainak Társaságának nevezték magukat, a varsói Radziwiłł-palotánál gyülekezett, hogy felügyelje annak az alkotmánynak a beiktatását, amely az országgyűlés által „garantálja a szabadságot, a biztonságot és az összes szabadságjogot” (idézi Libiszowska, 1997, 233.).

Az arisztokraták a reformról folyó parlamenti vitát addig-addig húzták-halasztották, amíg a király össze nem hívta a diétát a hűsvéti ünnepek alatt, amikor is a dzsentrik vidéki birtokaikon tartózkodtak. Az ülésteremben fogadta a reformereket hajnali háromkor. Megfogadták, miként a Francia Nemzetgyűlés, hogy addig nem rekesztik be az ülést, amíg el nem fogadnak egy új alkotmányt. Az

Alkotmány Barátainak Társasága a ratifikáció megtörténte után újra és újra összegyűlt, hogy megbeszélje a nemzeti ügyeket, hogy törvényeket javasoljon, és hogy megvitassa az ember jogait. Anacharsis Cloots, egy porosz születésű holland forradalmár, aki figyelmesen követte e mozgolódást, Párizsban kinyilvánította, hogy Közép-Európában győztek a forradalmi elvek: „A föld négy sarkáig harsogó trombita, mely egy nagy nép feltámadását jelzi, és huszonötmillió ember örömkialtásának kórusa a régóta szolgátságban senyvedő népeket öntudatra fogja ébreszteni” (Cloots, 1979, 186.). Nyugatról kelet felé terjed a szabadság és egyenlőség – állította.

1792 májusában betörték az orosz csapatok. Beavatkozásukat a targowicai kiáltvánnyal igazolták, amely az 1791-es lengyel alkotmány nemesek általi elutasítása volt. A király kapitulált, Ausztria, Poroszország és Oroszország pedig megegyezett az ország felosztásában. A lengyel forradalmi vezetők Lipcsébe, Párizsba és más európai városokba menekültek.

Az emigrációba és a föld alá kényszerített, de teljesen el nem hallgattatott klubok ismét szervezkedni kezdtek, hogy egy második forradalmat szítsanak, amely elhozza a demokráciát Lengyelországba. A korábbi jezsuita kolégiumokban és a kapucinus kolostorokban találkozó jakobinus klub elsősorban a varsói értelmiség köréből toborozta tagjait. Ugyanakkor a boltosok és kereskedők is gyülekeztek, saját, Varsóban a Mostowa utcai, Krakóban a Szewska és Floriańska utcai klubjaikban, vagy Vilnius népszerű kávéházaiban tartották üléseiket. A varsói brit nagykövet jelentése szerint a klubtagok jakobinus öltözetben és jelvényekkel hagyták el gyűléseiket, és tekintélyes tömegeket lelkesítettek fel a palota előtt egyenlőséget követelő demonstrációikkal. Amikor Szaniszlő király megkérte a forradal-

mi hős Tadeusz Kościuszkót, hogy oszlassa fel a lázító klubokat, az elutasította őt. Mindenféle forradalmi klubokra van szükség, jelentette ki Kosciuszko, „ha a kormányzat nem tiszteli a népet, vagy ha a kormányzat túlzott mérsékletessége a gonosztevőkkel szemben és az igazság késlekedése megdermeszti azt” (idézi Leśnodorski, 1965, 89.). A lengyel jakobinusok továbbra is oltárt emelnek a hazának, frígiai sapkát viselnek, és a francia forradalom polgári himnuszait éneklik. A lengyel jakobinusok majd beindítanak „egy forradalmi hullámot, amely végig fog söpörni minden országon, a Dontól az Oderáig” (idézi Leśnodorski, 1965, 168.). Ehelyett 1794 őszén az orosz és porosz hadsereg lerohanta Lengyelországot. Kościuszkót elfogták, de megszökött, és New Jerseyig meg sem állt.

Az amerikai republikánus klubok meghívták soraikba az európai forradalmi emigránsokat. Így utóbbiak az Atlanti-óceán mindkét partján elmondták pohárköszöntőiket a fényűzést száműző, a hagyományos előjogokat felszámoló köztársaságokért, a Francia Köztársaság szuverén népének és a szabad lengyeleknek dicshimnuszait dalolva. Büszkén állították: „Amerika szabadságát a gépezeteknek és farmereknek, vagy (ahogy általában nevezik őket) a szegény rétegeknek kell támogatniuk” (lásd Link, 1945, 94.). Az egyenlőség nevében egymást „polgártársnak” szólították. Miként a London Corresponding Society, a demokratikus republikánus klubok a népért és „az amerikai nép pénzes része” ellen emeltek szót (a *Newark Gazette*-ből újraközli Foner, 1976, 145). Még az Egyesült Államok újonnan létrejött köztársaságában is, figyelmeztettek, „a luxus csírái” fenyegetik „a szabadság és egyenlőség szellemét” (Link 1945, 7.). Az európai jakobinusokkal együtt harcra kötelezték magukat abban

a küzdelemben, amely az „arisztokrácia és despotizmus” ellen irányul, „az emberi fajnak a jogegyenlőségen alapuló tartós fejlődése és boldogsága felé” (Cooper, 1794).

Végül is a klubokba tömörülő forradalmárok nem valósították meg az egyetemes egyenlőségről szóló álmaikat a 18. század utolsó évtizedében. Mégis, napirendre tűzték azt a későbbi köztársaságok számára. Amerika és Franciaország forradalmi kormányai, miként a belga tartományok és Lengyelország is, beérték azzal, hogy a liberalizmust a jog uralmaként határozzák meg. Ahogy egy

pennsylvániai bíró panaszkodott, a felkelés néppárti politikája „minden üledéket a felszínre” hozott (idézi Nash, 2005, 189.). Az alapító atyák a szabadságot többre értékelték a demokrácia egyenlőségénél. A szuverenitás általuk adott meghatározása kihívást jelentett a forradalmárok számára 1848-ban, 1871-ben és később is, Európában inkább, mint Amerikában. A demokrácia és a jog uralma közti mai küzdelmek gyökerei is itt találhatók.

Kulcsszavak *liberalizmus, nacionalizmus, forradalom, USA, republikanizmus*

IRODALOM

- Censer, Jack R. – Hunt, Lynn (eds.) (2001). *Liberty, Equality, Fraternity: Exploring the French Revolution*. Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania
- Cloots, Anacharsis (1779): L'Orateur du genre humain à la nation polonoise. In: Duval, Michèle (ed.): *Anacharsis Cloots: Écrits révolutionnaires 1790–1794*. Éditions Champ Libre, Paris
- Leśnodorski, Bogusław (1965): *Les Jacobins polonais*. Société des études robespierristes, Paris
- Cooper, William (1794): Massachusetts Constitutional Society (Boston, January 13, 1794). Evans Early American Imprints
- d'Aelders, Etta Palm (1779): Adresse des citoyens français à l'Assemblée nationale. In Levy, Darlene Gay – Applewhite, H. – Johnson, M. (eds.) *Women in Revolutionary Paris 1789–1795*. University of Illinois Press, Urbana
- D'Ivernois, Francis (1784): *An Historical and Political View of the Constitution and Revolutions of Geneva in the Eighteenth Century*. W. Wilson, London
- Foner, Philip S. (1976): *The Democratic Republican Societies, 1790–1800: A Documentary Sourcebook of Constitutions, Declarations, Addresses, Resolutions, and Toasts*. Greenwood Press, Westport, Connecticut
- Hardy, Thomas (1832): *Memoirs of Thomas Hardy*. James Ridgeway, London
- Horne Tooke, John: Treasurer Solicitors Papers Series II, Box 951, Public Records Office
- Kates, Gary (1990): 'The Powers of Husband and Wife Must be Equal and Separate': The Circle Social and the Rights of Women, 1790–91. In Levy, Darlene Gay – Applewhite, Harriet Branson (eds.): *Women & Politics in the Age of Democratic Revolution*. University of Michigan Press, Ann Arbor
- Libiszowska, Zofia (1997): The Impact of the American Constitution on Polish Political Opinion in the Late Eighteenth Century. In: Fiszman, Samuel (ed.) *Constitution and Reform in Eighteenth-Century Poland*. Indiana University Press, Bloomington
- Link, Eugene P. (1945): *Democratic-Republican Societies, 1790–1800*. Columbia University Press, New York
- Nash, Gary (2005): *The Unknown American Revolution. The Unruly Birth of Democracy and the Struggle to Create America*. Penguin, New York
- Shulte Nordholt, Jan Willem (1978): Gijsbert Karel van Hogendorp in Amerika, 1783–84. *Acta Historiae Neerlandicae: Studies on the History of the Netherlands*. 10.
- Williams, Helen Maria (1792): *Letters from France*. G. G. J. and J. Robinson, London
- Wolff, Betje (1978) [1777]: *Holland in 't jaar MMCCCC, XL*. Manteau Marginaal, Rotterdam
- Young, Arthur (1995): The Example of France: A Warning to Britain. In: Claeys, Gregory (ed.): *Political Writings of the 1790s*. William Pickering, London